

بررسی احادیث تقیه از دیدگاه مجلسی اول

چکیده :

تقیه ، موضوعی است که در آیات قرآن و سنت معصومان (ع) ریشه دارد و در فهم محتوا و هدف کلام ائمه معصومین (ع) موثر است.

محمد تقی مجلسی ، ضرورت تقیه را افزون بر ادله قرآن و حدیث ، از طریق قاعده حفظ حرمت مسلمان نیز اثبات نموده است . او بین تقیه و اتقا تفاوت می گذارد زیرا بخشی از احادیث با هدف اتقا صادر شده است و نه تقیه .

وی درجات فهم مردم را در تقیه موثر و آن را از راه نشانه های سندی و محتوایی ، قابل تشخیص می داند و در نشانه های سندی به مواردی چون انتساب حدیث به امام پیشین و حضور راوی عامی اشاره می نماید.

مجلسی نشانه های محتوایی را در قالب مواردی نظیر تعارض حدیث با خبر متواتر ، اضطراب و تشویش متن ، و وجود قرائن دال بر مشابهت با روایات عامه مبتنی کرده است.

او در بحث وجوب تقیه ، دو شرط اضطراب و مقتضیات مخاطب را مورد تأکید قرار داده است.

کلید واژه : محمد تقی مجلسی ، تقیه ، اتقا ، راوی عامی ، تعارض حدیث ، قرائن سندی و محتوایی حدیث.

مقدمه:

تقیه از جمله موضوعات مهم فقهی، اجتماعی و سیاسی مطرح از سوی فقها، مفسران و محدثان فریقین است. این موضوع - برخلاف نظر برخی از عالمان اهل سنت - ویژه جریان فکری تشیع نبوده و تمامی فرق اسلامی به گونه ای آن را پذیرفته اند.

برخی از عالمان به درستی تأکید کرده اند که «تقیه نه منحصر به شیعه است و نه منحصر به مسلمانان، بلکه یکی از اصول اساسی عقلاست که هر جا اظهار عقیده باعث به هدر رفتن نیروها بدون هیچ گونه فایده باشد، از آن خودداری می کنند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲۲۵)

چنان که اشاره شد، این موضوع در جهان اسلام و در دیدگاه عالمان مسلمان تمام فرقه های اسلامی، مجال بحث دارد. (صفری، ۱۳۸۱/ نیز ر.ک: عمیدی، ۱۴۱۶ ق) اما در این مقاله، موضوع تقیه و محدوده تأثیر آن در فهم روایات از دیدگاه مولا محمد تقی مجلسی مطرح می شود.

واژه شناسی تقیه :

لغت تقیه از ریشه «وقی یقی» به معنای مستور ساختن و نقطه مقابل آن «اضاعه» (مجلسی، ۱۴۱۰ ق، ج ۱۲، ص ۲۴۰) به معنای آشکار کردن است.

«وقوی» بر وزن «فعلی» از «وقیت» است که «واو» اول آن به «تاء» تبدیل شده و در صرف واژگان تقی و تقوی و تقیه و تقاء باقی مانده است. (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق، ج ۵ ص ۲۳۸)

واژه «وقی» و «توقیت الشیء» به معنای حذر و خودداری کردن و تقیه نیز به این معنا است که جمعی برای حفظ و پاسداشت یکدیگر، اظهار صلح و وفاق کنند، در حالی که در درون، مخالف آن اند. (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۵، ص ۴۰۱)

تقیه در اصطلاح فقها :

فقهای عظام برای تقیه، تعاریف مختلفی ارائه کرده اند؛ از جمله شهید اول که تقیه را «روی خوش داشتن با مردم در باورهای ایشان برای امنیت جانی، و نپرداختن به آنچه بدان باور ندارند، برای دوری از جار و جنجال هایشان» (شهید اول، بی تا، ج ۲، ص ۱۵۵) می داند.

پس چون تقیه امری است که کتمان حقیقت، احتمال ضرر دینی یا دنیایی و اظهار زبانی با مخالفت درونی را همراه داشته باشد، آن را این گونه تعریف می کنیم :

تقیه، گفتار و رفتاری بر خلاف اعتقاد و باور حق مومنان است که برای حفظ دین و دنیای خود انجامش می دهند.

تقیه در قرآن :

در آیات قرآن کریم ، به موضوع تقیه به طور مستقیم و غیر مستقیم ، اشاره شده است. برخی از این آیات عبارتند از :

۱- «لا يتخذ المؤمنون الكافرين و اولياء من دون المؤمنين و من يفعل ذلك فليس من الله في شيء الا ان تتقوا منهم تقاه و يحذرکم الله نفسه و الى الله المصير»^۱ (آل عمران : ۲۸)

شاهد ادعا در این آیه ، استثنای «الا ان تتقوا منهم تقاه» است ، زیرا عالمان مسلمان ، جمله استثنائیه را دال بر تقیه دانسته اند.

علی بن ابراهیم قمی آورده است : «این آیه ، اذنی است که ظاهرش بر خلاف باطن آن است و بر طبق ظاهرش عمل می شود و نه بر اساس باطن مگر هنگام تقیه ، زیرا تقیه اجازه است به مومن تا وقتی کافری^۲ را می بیند، مانند او نماز و روزه به پا دارد . در واقع ، به ظاهر تقیه می کند ، ولی در درون ، بر خلاف آن، به دین خداست.» (قمی، ۱۳۶۷ ، ج ۱، ص ۱۰۰)

محمد تقی مجلسی نیز در تفسیر این آیه معتقد است که «در قرآن مجید ، برای سب خدا و رسول ، رخصت تقیه داده شده است .» (مجلسی ، ۱۳۷۶ ، ج ۶، ص ۴۵۱).

۲- «من كفر بالله من بعد ايمانه الا من اكره و قلبه مطمئن بالايمان و لكن من شرح بالكفر صدراً فعليهم غضبٌ من الله و لهم عذابٌ عظيم» (نحل : ۱۰۶)

^۱ - مومنان نباید کافران را - به جای مومنان- به دوستی بگیرند و هر که چنین کند، در هیچ چیز (او را) از (دوستی) خدا (بهره ای) نیست ، مگر اینکه از آنان به نوعی تقیه کنید و خداوند ، شما را از (عقوبت) خود می ترساند، و بازگشت (همه) به سوی خداست.

^۲ - در متون روایی شیعه هر گاه سخن از کافر به میان می آید ، احتمال دارد مراد غیر مسلمان و یا غیر شیعه باشد.

عبارت «إلا من أكره و قلبه مطمئن بالإيمان» مورد استناد برای صحت و جواز تقيه است. طبری (بیتا، ج ۱۴، ص ۱۲۲)، شأن نزول این آیه را عمار بن یاسر دانسته است.

عیاشی نیز به نقل از امام صادق (ع)، شأن نزول آیه را عمار بن یاسر می داند و می گوید: «به خدا قسم، میثم از تقيه منع نشده بود و به خدا سوگند، می دانست که آیه إلا من أكره و قلبه مطمئن بالإيمان در حق عمار و یارانش نازل شده است.» (۱۳۸۰ ق، ج ۲ ص ۲۷۱)

۳- «و قال رجل مومن من آل فرعون يكتُم ايمانه أتقتلون رجلاً أن يقول ربي الله و قد جاءكم بالبينات من ربكم» (غافر: ۲۸)

این آیه و آیات پیشین آن، به قضایای بنی اسرائیل و مومن آل فرعون اختصاص دارد و عبارت «يكتُم ايمانه» برای اثبات جواز تقيه در قرآن به کار می رود.

مفسران در تفسیر این آیه، کیستی مومن آل فرعون را مورد بحث قرار داده اند، اما آنچه در این مقاله اهمیت دارد، گزارش قرآن از شرایط ایمان و احوال اوست. زیرا مومن آل فرعون، با آنکه در دربار فرعون، از مقربان و صاحب شأن و مقام بود، به خدای واحد ایمان داشت و آن را از فرعون مخفی می کرد.

مفسران، کتمان ایمان مومن آل فرعون را از باب تقيه و آن را مجاز دانسته اند.

- عبدالکریم خطیب، مفسر معاصر می نویسد: «مخفی کردن ایمان در این مورد به علت ضعف یا ترس نبود...»

از سر سیاستی حکیمانه و تدبیری محکم بود.» (بی تا، ج ۱۲، ص ۱۲۲۶)

- علامه طباطبایی نیز معتقد است: «مومن آل فرعون قبطی و از خصیصان فرعون بود که فرعونیان از ایمان او بی

خبر بودند و آن هم از باب تقيه بوده است.» (۱۳۷۴، ج ۱۷، ص ۳۲۸)

صادق صلوات الله علیه از سرمه روزه دار . فرمودند که باکی نیست ، زیرا که طعامی نیست که آن را بخورند.»
(همو، ۱۳۷۶، ج ۶، ص ۳۷۱) .

با توجه به مقدمه مذکور ، در خراسان از رضا(ع) نیز سوال می شود آیا می توان در ماه رمضان ، در چشم کسی که درد دارد ، دارو ریخت؟ امام (ع) می فرمایند : «هر گاه افطار کند ، دارو را بپاشد».
مجلسی در توضیح این حدیث می نویسند : «همیشه مجلس آن حضرت صلوات الله علیه پر بود از علمای اهل سنت . حضرت به عنوان جواب می فرمایند که سنیان موافق مذهب خود و شیعیان موافق مذهب ائمه هدی صلوات الله علیهم ، بفهمند و محتمل است که مراد این باشد که در شب ، دارو بر چشم کند استحباباً.» (همان جا)

۲-۲ جلسات خصوصی :

امامان (ع) هر گاه در موقعیتی بودند که فقط یاران خاص ایشان حضور داشتند حقیقت کامل سخن را مطرح می ساختند و احتمال تقیه در چنین مواضعی برطرف می شد. اگر بتوان یاران صدیق ائمه (ع) را شنات و موقعیت بیان احادیث را کشف نمود، می توان حکم کرد که یک حدیث به علت آنکه مخاطب از یاران امام(ع) است ، فاقد شائبه تقیه است و به آن عمل می شود.

- پرسش اختصاصی علی بن جعفر از زکات عبد مکاتب:

یکی از یاران خاص امام موسی بن جعفر (ع)، برادر گرامی ایشان، علی بن جعفر (ع) است. وی نزد امام هفتم (ع) و اندرون خانه ایشان حضور داشت و به همین دلیل، احادیث منقول از وی بدون تقیه است. نمونه ای از آن ها چنین است:

علی بن جعفر (ع) از امام هفتم (ع) سوال می کند: «درباره عبد مکاتب، آیا زکات فطره ماه رمضان برعهده کسی است که با او قرارداد بسته و آیا شهادتش جایز نیست». (همان، ج ۶، ص ۶۶۷) در ادامه، مجلسی به نقل از صدوق می نویسد: «این پاسخ بر سبیل استفهام انکاری بوده است و مراد امام (ع) این بود که چگونه فطره باشد و شهادتش مسموع نباشد؟»

اما مجلسی در سخن صدوق خدشه وارد کرده، آن را عاری از تقیه می داند، زیرا «حق این است که تقیه در احادیث علی بن جعفر (ع) کم است چون همیشه در خدمت حضرت بود و اندرون خانه راه داشت. ممکن بود او را که هر سوالی داشته باشد، در خلوت سوال کند و از جهت این است که احادیث او از تقیه سالم است». (همان، ج ۶، ص ۶۶۸)

۲-۳ نامه ها

انسان همواره و در همه زمان ها به نوشته ها، حساسیت و توجه بیشتری داشته است. زیرا یک سند رسمی تلقی می شود و نویسنده تلاش دارد به نوعی بنویسد که از هر گونه حساسیت و مشکل آفرینی پیشگیری نماید. این موضوع زمانی حساس تر می شود که نویسنده تحت مراقبت حاکمان سیاسی باشد و هیچ حرکت او از چشم ایشان به دور نباشد.

بنابراین، از دوران امام هشتم (ع) به بعد که حاکمان عباسی به دنبال اعمال مراقبت شدیدتر بر امامان شیعه بودند و تلاش می کردند تا به هر بهانه ای ایشان را نزد خویش تحت نظر داشته باشند، نامه نگاری ها و نامه رسانی ها با سخت گیری ها و حساسیت های بیشتری روبه رو بود.

برای توضیح مسئله حساس نامه ها و پاسخ گویی به آنها ، سوال حسین بن سعید از امام هشتم(ع) را مطرح می کنیم. حسین بن سعید سوال می کند هنگام برداشتن تابوت میت آن را از کدام سو بردارند ؟ امام (ع) در جواب مرقوم می فرمایند : «از هر طرف که بخواهند.»

مجلسی در شرح این حدیث ، معتقد است اخبار مزبور بدین صورت جمع می شود که واجب نبوده، و حمل بر تقیه یا تقا اظهر است ، به خصوص در نامه های امام رضا(ع) تا آخرین امام (عج) و به همین دلیل ، امامان برای جلوگیری از شناسایی شیعیان و آسیب رسیدن به ایشان ، نامه های خود را با تقیه یا اتقا نوشته اند. (همان ، ج ۲ ، ص ۳۱۷)

نتیجه گیری :

از بررسی نقطه نظرات محمد تقی مجلسی چنین برمی آید که :

۱- تقیه ، گفتار و رفتار متفاوت با باور حق درونی مومنان است که برای حفظ دین و دنیای خود در زمان اضطرار ، رخ می دهد.

۲- اتقا، تلاش برای حفظ جان و مال برادران دینی ، با کتمان حقیقت و اظهار نظری خلاف باور درونی خود است.

۳- بررسی روایات تقیه ای و دقت در تعیین جایگاه روایت از حیث تقیه یا اتقا ، به فهم دقیق ما از روایت کمک خواهد کرد.

۴- ائمه پس از امام کاظم(ع) گاهی نامه های خود را با روش اتقای مومنان پاسخ داده اند.

۵- جایگاه تقیه با میزان درک و فهم متفاوت مردم ، مرتبط است.

۶- شناخت نشانه های سندی و متنی از قبیل حضور راوی عامی و امر به سکوت یا ابهام در حدیث ، برای تشخیص احادیث تقیه ای اهمیت دارد.

۷- احتمال استفهام انکاری در متن حدیث ، حاکی از وجود تقیه در حدیث است.

۸- مجلسی ، اضطرار را یکی از عوامل رخ دادن تقیه می داند. مصادیقی چون حضور امام باقر(ع) در نماز جمعه ، حاکی از تقیه است.

۹- حضور مخاطبان متعدد با دیدگاه های فکری و مذهبی مختلف در مجالس امامان(ع) ، از موجبات بروز تقیه آنان بوده است.

منابع :

۱- قران کریم

- ۲- ابن منظور ، محمد بن مکرم؛ لسان العرب ؛ چ ۳ ، بیروت : دار صادر ، ۱۴۱۴ ق.
- ۳- خطیب ، عبدالکریم ؛ التفسیر القرآنی للقرآن ؛ بی جا ، بی تا ، (با استفاده از نرم افزار جامع تفاسیر نور) .
- ۴- شهید اول ، محمد بن مکی عاملی ؛ القواعد و الفوائد ؛ تصحیح سید عبدالهادی حکیم ؛ الطبعة الاولى ، قم : مکتبه المفید ، بی تا
- ۵- صدوق ، ابوجعفر محمد بن علی (ابن بابویه) ؛ من لا یحضره الفقیه ؛ علی اکبر غفاری ، چ ۱ ، تهران : دار الکتب الاسلامیه ، ۱۳۸۵ ق.
- ۶- صفری ، نعمت الله ؛ نقش تقیه در استنباط ؛ چ ۱ ، قم : بوستان کتاب ، ۱۳۸۱ ش.
- ۷- طباطبائی ، سید محمد حسین ؛ تفسیر المیزان ؛ ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی چ ۵ ، قم : انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه ، ۱۳۷۴ ش.
- ۸- طبری ، ابوجعفر محمد بن جریر؛ جامع البیان فی تفسیر القرآن ، چ ۱ ، بیروت : دار المعرفه ، بی تا.
- ۹- عمیدی ، ثامر هاشم حبیب ؛ واقع التقیه عند المذاهب الاسلامیه من غیر الشیعہ الامامیه ؛ قم : مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه ، ۱۴۱۶ ق.
- ۱۰- عیاشی ، محمد بن مسعود ؛ کتاب التفسیر ؛ تصحیح / تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی، تهران : چاپخانه علمیه ۱۳۸۰ ق.
- ۱۱- فراهیدی ، خلیل بن احمد؛ العین ؛ چ ۲ ، قم : انتشارات هجرت ، ۱۴۱۰ ق.
- ۱۲- قمی ، علی بن ابراهیم ؛ تفسیر قمی ؛ چ ۴ ، تحقیق سید طیب موسوی جزایری ، قم : دار الکتاب ، ۱۳۶۷ ش.
- ۱۳- مجلسی ، محمد تقی ؛ روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه ؛ چ ۱ ؛ قم : العلمیه ، ۱۴۱۰ ق.
- ۱۴- لوامع صاحب قرانی المشتهر بشرح الفقیه ، چ ۱ ، قم : موسسه دار التفسیر ، ۱۳۷۶ ش.
- ۱۵- مکارم شیرازی ، ناصر ، پیام امام شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه ؛ چ ۱ ؛ تهران : دار الکتب الاسلامیه ، ۱۳۷۵ ش.